

4.1. Інформаційне та цифрове забезпечення національно-патріотичного виховання в умовах воєнного стану та відновлення України після російської агресії (2015–2025)

Аналітичний огляд

Автори-упорядники:

Лучанінова Ольга Петрівна

доктор педагогічних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу наукового
інформаційно-аналітичного супроводу освіти,
Державна науково-педагогічна бібліотека України
імені В. О. Сухомлинського, НАПН України

ORCIDiD: [0009-0005-2205-547X](https://orcid.org/0009-0005-2205-547X)
RESEARCHER iD: [HGD-4229-2022](https://researcherid.com/HGD-4229-2022)
SCOPUS iD: [57212379599](https://scopus.com/57212379599)

Гуралюк Андрій Георгійович

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу наукового
інформаційно-аналітичного супроводу освіти,
Державна науково-педагогічна бібліотека України
імені В. О. Сухомлинського, НАПН України

ORCIDiD: [0000-0002-7497-5746](https://orcid.org/0000-0002-7497-5746)
RESEARCHER iD: [AAG-5328-2020](https://researcherid.com/AAG-5328-2020)
SCOPUS iD: [57222146343](https://scopus.com/57222146343)

Анотація. Систематизація інформаційного та цифрового забезпечення національно-патріотичного виховання в умовах воєнного стану та відновлення України після російської агресії є надзвичайно важливою. В огляді акцентовано увагу на наукових працях, починаючи з 2015 р., які виконують роль предтечі у розумінні психолого-педагогічних аспектів національної свідомості українців. Йдеться насамперед про такі чинники, як ефективне державотворення, національна ідея, поняття патріотизму і націоналізму як підмурок психологічних детермінант їх амбівалентних проявів, проблему виховання патріотизму в поліетнічному суспільстві, національне патріотичне виховання молоді як головний складник розвитку державності тощо. Сфокусовано увагу на джерела, в яких актуалізовано питання національної ідеї, яка визначає основи життя, розвитку і стратегії майбутнього, є стрижнем, який визначає життя і все, що відбувається в ньому; у духовному плані – вектор, який визначає напрям руху співтовариства в алгоритмі життя – до божественного або руйнівного. Зазначено, що розуміння педагогічних аспектів національної свідомості українців підводить до реалізації прояву на практиці цього явища, зокрема постає потреба в інформаційному і цифровому забезпеченні національно-патріотичного виховання в умовах воєнного стану українців.

Ключові слова: інформаційно-аналітичний супровід, цифрове забезпечення, національна свідомість, національно-патріотичне виховання, психолого-педагогічні аспекти.

Information and Digital Support for National-Patriotic Education in the Context of Martial Law and Ukraine's Recovery from Russian Aggression (2015–2025)

Analytical Review

Author-compilers:

Luchaninova Olha Petrivna

DrSci (in Education), Professor,
Leading Researcher at the Department of Scientific
Information and Analytical Support of Education,
V. Suchomlynskyi State Scientific and
Educational Library of Ukraine, NAES of Ukraine

Guraliuk Andrii Georgiiovich

Ph.D (in Education), Senior Researcher,
Senior Researcher at the Department of Scientific
Information and Analytical Support of Education,
V. Suchomlynskyi State Scientific and
Educational Library of Ukraine, NAES of Ukraine

Abstract. Systematisation of information and digital support for national-patriotic education in the context of martial law and Ukraine's recovery after Russian aggression is extremely important. The review focuses on scientific works published since 2015 that serve as precursors in understanding the psychological and pedagogical aspects of Ukrainian national consciousness. This primarily concerns factors such as effective state-building, the national idea, the concepts of patriotism and nationalism as the foundation of the psychological determinants of their ambivalent manifestations, the problem of fostering patriotism in a multi-ethnic society, national patriotic education of young people as the main component of statehood development, etc. The focus is on sources that highlight the issue of the national idea, which defines the foundations of life, development and future strategy, and is the core that determines life and everything that happens in it; in spiritual terms, it is the vector that determines the direction of the community's movement in the algorithm of life – towards the divine or destructive. It is noted that understanding the pedagogical aspects of Ukrainian national consciousness leads to the practical manifestation of this phenomenon, in particular, there is a need for information and digital support for national-patriotic education in the conditions of martial law in Ukraine.

Keywords: Information and Analytical Support, Digital Support, National Consciousness, National and Patriotic Education, Pedagogical Aspects.

ПАТРІОТИЗМ: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ, ПОНЯТТЯ (2015-2021)

Patriotism: Psychological and Pedagogical Aspects, Concepts
(2015–2021)

У Постанові «Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» йдеться про мету Програми: удосконалення та розвиток цілісної загальнодержавної політики національно-патріотичного виховання шляхом формування та утвердження української громадянської ідентичності на основі єдиних суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність) і загальнолюдських цінностей, принципів любові й гордості за власну державу, її історію, мову, здобутки та досягнення у сфері культури, економіки, науки, спорту, дієве сприяння органам державної влади та органам місцевого самоврядування в захисті та охороні національної державності українського народу, готовність до захисту державної незалежності і територіальної цілісності України, усвідомлення громадянського обов'язку із розвитку успішної країни та забезпечення власного благополуччя в ній.

Єдність і незалежність України мають ключове значення для безпеки і стабільності в Європі. Для забезпечення майбутнього України як незалежної держави, недопущення подальшого розвитку збройних конфліктів та отримання переваг від поглиблення відносин з Європейським Союзом та НАТО необхідно діяти комплексно. Досягнення мети Програми може бути забезпечено двома варіантами, що передбачають:

❖ перший – застосування традиційного механізму організації роботи у сфері національно-патріотичного виховання на основі діючої управлінської вертикалі: центральні органи виконавчої влади – місцеві держадміністрації – населення України. Проте така модель, як правило, майже цілком орієнтована на розв'язання проблем за рахунок бюджетних коштів, зорієнтована на дітей і молодь та обмежує можливості інших вікових категорій населення України, перешкоджає обміну досвідом та успішним практикам у сфері національно-патріотичного виховання між регіонами України, формує територіальні ідентичності, які примножують регіональні потреби, що суперечить державним та загальнонаціональним інтересам і вимогам часу;

❖ другий, оптимальний – забезпечення формування цілісної загальнодержавної політики національно-патріотичного виховання, яка

ґрунтується на поєднанні управлінської вертикалі з інститутами громадянського суспільства, у тому числі через роботу дорадчого органу, який координує розвиток сфери національно-патріотичного виховання на міжвідомчому рівні, координаційних рад з питань національно-патріотичного виховання при місцевих держадміністраціях, центрів національно-патріотичного виховання з метою формування української громадянської ідентичності. Це забезпечить підвищення ролі громадянина в суспільно-політичному житті держави та становлення його як одного із ключових суб'єктів державної політики у сфері національно-патріотичного виховання, дієву співпрацю із залученням представників громадянського суспільства, активне залучення інституту сім'ї до національно-патріотичного виховання.

Оптимальний варіант розв'язання проблеми ґрунтується на основі принципів відкритості, рівності можливостей, реалістичності Програми, дієвому та відповідальному підході до здійснення її заходів, а також безпосереднього залучення населення України до її виконання незалежно від політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак, статі, віку, інвалідності.

З метою раціонального використання ресурсів Програма передбачає концентрацію зусиль на таких пріоритетних завданнях: формування української громадянської ідентичності – здійснення заходів, спрямованих на впровадження та утвердження суспільно-державних (національних) цінностей, розвиток громадянської ідентичності населення України; військово-патріотичне виховання – здійснення заходів з формування у громадян готовності до захисту України, громадського сприяння безпеці й обороні України та підвищення престижу військової і спеціальної державної служби; формування науково-методологічних і методичних засад національно-патріотичного виховання – здійснення заходів з розвитку цілісної загальнодержавної політики національно-патріотичного виховання; підтримка та співпраця органів державної влади та органів місцевого самоврядування з інститутами громадянського суспільства щодо національно-патріотичного виховання. Виконання пріоритетних завдань, визначених Програмою, здійснюється шляхом: формування української громадянської ідентичності, військово-патріотичного виховання, формування науково-методологічних і методичних засад національно-патріотичного виховання, підтримки й співпраці органів державної влади та органів місцевого самоврядування з інститутами громадянського суспільства щодо національно-патріотичного виховання. Детально про це йдеться в підрозділі «Шляхи і способи розв'язання проблеми». У документі робиться акцент на військово-

патріотичному вихованні, готовності до захисту України, громадському сприянні безпеці та обороні, а також підвищенні престижу військової служби. Це є абсолютно релевантним в умовах повномасштабної війни та тривалої агресії. Формування науково-методологічних і методичних засад засвідчує важливість системного підходу до розроблення та впровадження програми. Підтримка і співпраця з інститутами громадянського суспільства є визнанням ролі громадськості та її активне залучення як ключового елемента успіху програми, що є значним кроком уперед порівняно з «традиційним механізмом» [33].

У статті «Національна ідея України: соціально-психологічний аспект» розкрито особливості поняття «національна ідея України» та проаналізовано думки дослідників з цього питання, а також представлено авторську концепцію розуміння національної ідеї держави з позиції життя як системи. Запропоновано системне розуміння ролі, значення, особливостей національної ідеї держави. Національну ідею розглянуто як функціональну систему співтовариств, яка уможливорює здійснення зв'язку з сакральними силами територій і минулих часів з психічною реальністю у всьому її різноманітті. Розкрито особливості національної ідеї як інструменту, засобу, цілі та умови, а також як роль психічної реальності, духовності та моральності у визначенні національної ідеї держави. Розкрито особливість національної ідеї в інформаційному, функціональному, змістовному і духовному аспектах. Наголошено, що питання національної ідеї стало актуальним у зв'язку з набуттям державою Україна незалежності й становленням її державності. Саме духовність дає змогу оволодіти особливою інформацією і побачити істинно значущі причини того, що відбувається, знайти прийнятні для ситуації засоби і способи її зміни, на якісно іншому рівні розуміти і пояснювати *життя і світ*, перспективи їх руху. Моральність як міра божественного і сакрального, змістовного і глибинно-сутнісного потенціалу, освоєного людиною і суспільством, визначає змістовні характеристики (напрям, межі і глибину) доступних для взаємодії інформаційних полів психічної реальності і наступний з цього алгоритм організованого життя. Це стратегічна мета (вісь) життя, як людини, так і суспільства, що організує доступні для людини і суспільства інформаційні поля психічної реальності. Зауважено, що національною ідеєю держави має бути *морально-етичне відродження України*. В інформаційному плані національна ідея визначає інформаційну ємність держави, у функціональному плані – систему, що організує поля психічної реальності територій, на яких її прийнято, і зв'язок спільноти з сакральними силами, ірраціональними планами буття цих територій; у змістовному плані –

виступає об'єднувальним чинником держави, його внутрішнім змістом, що визначає особливості організації її життя. Будучи внутрішньою, мобілізуючою силою держави, ідея визначає стійкість і суверенітет держави, стратегію і тактику розвитку, основи життя, розвитку і стратегії майбутнього, є стрижнем, який визначає життя і все, що відбувається в ньому; у духовному плані – вектор, який визначає напрям руху співтовариства в алгоритмі життя – до божественного або руйнівного [1].

У статті «Проблема національного виховання учнівської молоді у педагогічних дослідженнях класиків української педагогіки» проаналізовано погляди українських класиків на проблему національного виховання учнівської молоді. Встановлено, що національне виховання відіграє важливу роль у відбудові держави, це один із компонентів, який впливає на формування у молодого покоління національної свідомості й самосвідомості, виховання патріотизму, національних цінностей, особливостей, характеру. Розкрито концептуальні шляхи та засоби національного виховання у педагогічних працях І. Огієнка; теорію національного виховання С. Русової, яка стверджувала, що виховання буде успішним лише за умови, якщо воно буде народним; аналіз сутності більшовицького, християнського, загальноєвропейського й націонал-соціалістичного ідеалів виховання, модель українського національного виховного ідеалу у працях Г. Ващенко; ідеї національного виховання в школі В. Сухомлинського. Національне виховання передбачає пізнання, розуміння людиною своєї Батьківщини, становлення в душі патріотичної серцевини. У підсумку зазначено, що в її основі лежать народна педагогіка, національна самобутність і колорит традицій, історичні засади. У сучасних умовах розвитку освіти і виховання ефективність національного виховання можна підвищити за умови поєднання наукової і народної педагогіки та створення умов для відродження, активного розвитку й утвердження культурно-історичних традицій у закладах загальної середньої освіти [18].

У статті «Порівняльний аналіз понять «патріотизм» і «націоналізм» в Україні» наголошено, що патріотизм – це ставлення до Батьківщини, ціннісне віддзеркалення у свідомості й практичний прояв у вчинках суб'єкта з певними просторово-часовим, соціокультурним, національно-державним континуумом. Патріотизм – чинник і засіб організації та самоорганізації людського суспільства, який існує і проявляється завдяки наявності суб'єктивно-об'єктивних відносин. Суб'єктами патріотизму суспільства є індивід, особистість, сім'я, еліта, клас, група, етнос, нація. Зважаючи на кореляцію суб'єкта й об'єкта, об'єктами патріотизму можуть бути

Батьківщина та елементи суспільства, що є суб'єктами патріотизму, особистість, військова організація. Патріотизм як соціально-психологічна якість формується, розвивається або притупляється (втрачається) в процесі життя під впливом політичних, економічних і соціальних чинників. Автор формулює вихідні теоретичні й методичні установки визначення патріотизму. По-перше, патріотизм, якщо мати на увазі його генезис, виникає й виявляється як почуття, дедалі більше соціалізуючись і морально піднімаючись за допомогою духовного збагачення особистості. По-друге, процес розвитку почуття патріотизму нерозривно пов'язаний з його дієвістю, що виявляється в активній соціальній діяльності, конкретних діях і вчинках, що здійснює суб'єкт в ім'я Батьківщини. По-третє, патріотизм як глибоко соціальне за своєю природою явище є не тільки найважливішою гранню суспільства, а й джерелом його існування й розвитку, виступає як атрибут життєздатності соціуму. По-четверте, основним суб'єктом патріотизму виступає особистість, пріоритетним соціально-моральним завданням якої є усвідомлення своєї історичної, культурної, національної, духовної й іншої належності до Батьківщини, що визначає зміст і стратегію її життя. По-п'яте, патріотизм нерозривно пов'язаний з духовністю. Будучи піднесеним почуттям, незамінною цінністю, джерелом і найважливішим мотивом соціально значимої діяльності, патріотизм властивий тій особистості (соціальній групі), що досягла значного духовно-морального й культурного рівня розвитку. У дисертаційному дослідженні «Соціально-філософський вимір патріотизму сучасного українського суспільства» авторка визначила: «Патріотизм – це одна з найбільш значимих, незмінних цінностей, що властива всім сферам життя суспільства й держави, яка виражає ставлення особистості до своєї Батьківщини й характеризує вищий рівень її розвитку в процесі діяльності на благо Батьківщини. Він є своєрідним фундаментом суспільного й державного устрою, ідеологічною опорою його життєздатності, однією з основних умов ефективного функціонування всієї системи соціальних і державних інститутів» [5].

У статті «Національна самосвідомість як чинник ефективного державотворення та модернізації політичної системи» розглянуто особливості національної самосвідомості як чинника ефективних державотворчих змін та політичної модернізації. Зроблено висновок, що радикальна трансформація традиційних структур і принципів самоідентифікації зумовлює зміни ідентичності всього суспільства і є однією із важливих функцій модернізації. Адже, національна самосвідомість є одним із найважливіших чинників формування політичної нації, стійкого розвитку політичної системи,

легітимації інститутів держави. З огляду на це створення умов для формування й повноцінного функціонування зазначеного феномену відповідно до потреб демократичного державотворення в національній державі належить до найважливіших завдань філософії державного управління. Автор зазначає, що основою для національної самоідентифікації вважається сукупність двох головних ідентичностей: особиста ідентичність чи самоідентичність (Self-identity) – це єдність і спадкоємність життєдіяльності, цілей, мотивів і сенсожиттєвих установок особистості, яка усвідомлює себе суб'єктом діяльності. Це не якась особлива риса чи сукупність рис, якими володіє індивід, а його самість, відрефлексована в термінах власної біографії. Самоідентифікація виявляється не стільки в поведінці суб'єкта і реакціях на нього інших людей, скільки в його здатності підтримувати і продовжувати якийсь наратив (оповідь), історію власного «Я», що зберігає свою цілісність, незважаючи на зміну окремих її компонентів. Соціальна ідентичність – це переживання й усвідомлення своєї приналежності до тих чи інших соціальних груп і спільнот. Національна самосвідомість є складним духовним утворенням, яке виникає і розвивається в певних суспільно-історичних умовах і відображає весь комплекс наявних суспільних реалій, притаманних нації, її бачення своїх можливостей та перспектив. Визначення напрямів і пріоритетів політики національної ідентичності потребує врахування внутрішніх і зовнішніх умов становлення національної спільноти, її об'єктивного стану та особливостей колективного самоусвідомлення [9].

У статті «Проблема виховання патріотизму в поліетнічному суспільстві» проаналізовано поняття «патріотизм» і окремі теоретичні й методологічні аспекти виховання патріотизму в поліетнічному суспільстві. Виховання патріотизму покликано дати новий імпульс ефективному функціонуванню інститутів громадянського суспільства. Тож подальше розроблення теоретичних основ і методологічних підходів до організації патріотичного виховання молоді в поліетнічному суспільстві є актуальним завданням сьогодення. У сучасній науці існує проблема неоднозначного розуміння сутності патріотизму. Автор наголошує, що в науці виокремлюють патріотизм щирий, помилковий, місницький, псевдопатріотизм; державницький, громадянський, соціокультурний, пацифістський, християнський (або православний), радянський, етнонаціональний патріотизм, націонал-патріотизм. Етнічний патріотизм ґрунтується на почутті власної причетності до свого народу, на любові до рідної культури, до власної історії тощо. Цей патріотизм започатковується природою як відчуття родовидових ознак народу, що є вродженими і мають вирішальне значення. Територіальний патріотизм

ґрунтується на любові до місця на землі, де людина народилася, до її місцевості, ландшафту, клімату тощо. Головною метою державницького патріотизму є виховання і розвиток у дітей державницького світогляду і державницького почуття – того вищого патріотизму, який ґрунтується на державній ідеології і пов'язується з поняттям громадянськості. Йдеться про те, що на індивідуальному рівні патріотизм виступає як якісна характеристика особистості, що виражається в її моральних ідеалах, у вчинках й у діяльності людини. На рівні суспільної свідомості патріотизм може проявлятися в колективних почуттях, оцінках, у ставленні до історії, культури, політичної системи й фундаментальних цінностей. Зазначено, що існують складності у вихованні патріотизму, пов'язані з тим, що історично Україна виявилася розділеною на дві частини, у кожній з яких своя історична пам'ять і політична культура, свої герої й пам'ятні дати, свої свята й традиції. Виховання патріотизму в поліетнічному суспільстві, що охоплює соціальні, функціональні, організаційні й інші аспекти, має гуманістичну спрямованість: толерантність, повагу прав і свобод людини, інтернаціоналізм, віротерпимість тощо. Можна виокремити такі проблеми патріотичного виховання молоді в поліетнічній Україні: перманентна криза українського суспільства взагалі й криза в системі освіти зокрема; корупція у вищих навчальних закладах; відсутність довіри в студентів до адміністрації вузів і викладачів; відсутність реального самоврядування й механізмів впливу на управлінські процеси в освітніх установах; слабкість й аморфність організаційних структур студентського самоврядування тощо. Підсумовано, що в поліетнічному суспільстві (яким є Україна), з її високим рівнем змішання культур, система патріотичного виховання повинна містити в собі рівні й етнічної, й державної ідентифікації, але за умови визнання самоцінності особистості та її відповідальності за толерантне співіснування представників різних етносів (громадянський патріотизм) [35].

У статті «Українське національне патріотичне виховання молоді – головна складова розвитку державності» проаналізовано стан українського національно-патріотичного виховання, наведено дані соціологічних досліджень, висвітлено шляхи вдосконалення українського національно-патріотичного виховання як головного складника розвитку державності України. Визначено мету і завдання національно-патріотичного виховання. Висвітлено наукову позицію відомих українських педагогів щодо національного та патріотичного виховання. Обґрунтовано важливість національно-патріотичного виховання на сучасному етапі становлення української державності, звернуто увагу на відсутність важливих складників у

«Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді», затвердженій Міністерством освіти і науки України 26.03.2015р. Становлення і розвиток Української держави вкрай потребують нового покоління, яке здатне зберегти і примножити історичне й культурне надбання українського народу і усвідомлено буде берегти і захищати незалежність України, дбати про її економічний поступ. Адже, надзвичайно важливо усвідомлювати кожному українському громадянину – від найвищого посадовця до простого робітника, що добробут України і добробут кожного залежать від потужної державної системи виховання. «Правильне виховання» полягає в цілеспрямованому формуванні української нації, яка знає своє коріння, свою історію, культуру, цінує й береже свою рідну українську мову. А тому справжнє реформування в Україні має починатися з духовних цінностей, громадянськості й людськості [37].

У статті «Детермінанти розвитку патріотичної рефлексії молодшого школяра» визначено детермінанти розвитку патріотичної рефлексії та чинники, які обумовлюють розвиток патріотичної рефлексії учнів. До них віднесено сім'ю, школу, учнів, засоби масової інформації. Зазначено, що без виховання дітей, без активної участі батька й матері у житті школи, без постійного духовного спілкування і взаємного духовного збагачення дорослих і дітей неможливими є сім'я як первинний осередок суспільства, школа і моральний прогрес суспільства. Доведено, що для повного й ефективного виховного процесу необхідний міцний зв'язок між сім'єю і школою, родиною та молодіжними організаціями, які можуть впливати на виховання волі, характеру, патріотизму. Наголошено, що однією з ознак психічного розвитку дитини молодшого шкільного віку є подальше становлення патріотичної самосвідомості, яка виявляється у диференціації внутрішньої структури, ускладненні змістовного наповнення. Розвиток патріотичної рефлексії відбувається через формування самопізнання, самооцінювання, розвитку когнітивного, поведінкового та емоційного компонентів [24].

У статті «Проблема формування національної самосвідомості учнів молодшого шкільного віку в науковому дискурсі» акцентуалізовано проблему формування національної самосвідомості учнів молодшого шкільного віку як найважливішої інтегративної якості особистості. Висвітлено сутність поняття «національна самосвідомість» та основний зміст зазначеного феномену, що зумовлений провідними функціями у суспільному житті. Проаналізовано різні підходи до визначення основних чинників формування національної самосвідомості учнів молодшого шкільного віку в науковому дискурсі. Акцентовано на найважливіших чинниках формування й розвитку

національної самосвідомості молодших школярів. Виховання національної самосвідомості передбачає усвідомлення підростаючим поколінням своєї етнічної спільності, національних цінностей (мови, території, культури), відчуття своєї причетності до розбудови національної державності, що сприяє утвердженню власної національної гідності, внутрішньої свободи, гордості за свою землю. Національна самосвідомість є системо- і змістоутворювальною ланкою між етнічною та глобальною (загальнолюдською) самосвідомістю, що перетворює в міжнаціональне, загальнолюдське й збагачує загальнолюдськими цінностями етнічну свідомість, та від якої залежить «не лише глибина, стійкість патріотичних почуттів, поглядів, переконань та ідеалів, а й громадянська позиція, суспільна активність особистості». Провідні чинники, що впливають на формування національної самосвідомості учнів початкових класів, є взаємозумовленими та одночасно ієрархічно структурованими. Відповідно серед них можна виокремити групу базових чинників, що формують ядро національної самосвідомості й забезпечують ідентифікаційну основу національної спільноти, тобто репрезентацію та впізнаваність нації у міжнародному середовищі. Національна самосвідомість особистості є складним соціально-психічним утворенням, яке виконує інтегруючу роль у збереженні національної ідентичності. Процес формування національної самосвідомості в учнів молодшого шкільного віку є досить тривалим і складним, адже національна самосвідомість є глибинним і багатограним утворенням, яке сформувалося під впливом багатьох груп провідних чинників у процесі історичного розвитку української нації [32].

У статті «Патріотизм вище за віру. Формування ідеалу людини в українській свідомості (друга половина XVI – перша половина XVII ст.)» зазначено, що дух патріотизму був органічним у контексті формування ідеалу української людини, а усвідомлення значущості формування патріотичних почуттів стало однією з визначальних тенденцій української гуманістичної філософії другої половини XVI – першої половини XVII століття. Йдеться про те, що патріотизм постає невід’ємною частиною виховання громадянина, українця. Акцентовано, що у добу Відродження патріотизм набуває загальнонаціонального характеру, а весь комплекс моральної філософії і громадянського гуманізму, який охоплював і соціально-політичні ідеї, був чітко орієнтований на виховання патріотизму та суспільної активності людей. Наголошено, що особливість виявів патріотизму в Україні – це поєднання національного, полісного і конфесійного патріотизму, що перепліталось у свідомості та відображалось в поетичній, літературній, філософській творчості. Підкреслено, що оспівані українськими гуманістами

патріотизм, любов до Вітчизни, відданість їй, прагнення служити її інтересам підносились до рівня найбільших громадянських чеснот. А виховання особистості передбачає орієнтацію на певний зразок, ідеал, що формувався в процесі розвитку української філософської культури. Аргументовано, що особливого значення для української спільноти такий ідеал набуває тоді, коли відчувається гостра потреба в ньому. Передусім це є характерним для тих історичних періодів, коли український етнос боровся за своє національне існування, незалежність, культурну ідентичність. Отже, підсумовано, що дотримання принципів високої громадянськості, діяльності на благо суспільства й Вітчизни, зміст основних ціннісних орієнтацій особистості – це чинники, що обумовлювали становлення національно орієнтованої філософії, закладали основи виховання українця – громадянина і визначали індивідуальний стиль життя особистості [7].

У статті «Психологічні детермінанти амбівалентних проявів націоналізму та патріотизму» на основі теоретичного аналізу здійснено спробу показати ті чи інші прояви феномену націоналізму і патріотизму. Автор апелює до спірної думки, чи наразі можна говорити про єдине бачення сутності цього феномену. Націоналізм розглянуто в контексті дуже різних, навіть амбівалентних проявів. Відповідно дуже різним може бути й оцінювання цього явища та його ролі в історії. З одного боку, це може визначатися як прояв альтруїстичної мотивації особистості та її відданості власній Батьківщині, а з іншого боку – як підстава для дискримінації людей за національною належністю. На перший погляд, феномен патріотизму є значно менш дражливою темою і, на відміну від націоналізму, він не навантажений негативними конотаціями. Його не шельмували ані за радянської доби, ані в інші історичні періоди, і це цілком зрозуміло: будь-яка держава виховує у своїх громадянах патріотизм як одну з найперших чеснот. Власне, таке виховання є передусім питанням виживання для держави. Термін «націоналізм» автор пов'язує з дуже різними феноменами, які можуть бути представлені дихотомією «нація як базис державотворення, нація як найвища цінність»; поняття «патріотизм» ототожнюється з просоціальним проявом націоналізму, але варто розглядати їх окремо через нетотожність концептів «нація» і «батьківщина». Особливості проявів патріотизму і націоналізму обумовлюються тим, чим є спільнота в цілісній системі індивіда: чи є вона термінальною, чи інструментальною цінністю [12].

У статті «Концепт патріотизму у системі бінарних концептів свій/чужий в українському соціокомунікативному дискурсі 2014–2016 років» проаналізовано способи вербальної і невербальної актуалізації концепту

патріотизм у системі бінарних концептів свій / чужий. Розглянуто основні підходи до розуміння поняття патріотизму в українському медіадискурсі періоду Революції Гідності й АТО в контексті журналістських стандартів. Наголошено, що дефініція поняття «патріотизм» не передбачає лексичної антонімічної пари, проте ядерна лексема патріотизм у певних контекстах може творити антонімічні зв'язки. У проаналізованих публікаціях упродовж 2014–2016 рр. простежуємо соціокомунікативну зумовленість концептуальної антонімії: саме суспільно-політична ситуація в Україні спричинила актуалізацію та кореляцію концептів патріотизм, свій, чужий. Мовний аспект кореляції концепту патріотизм з бінарними концептами свій / чужий потребує вербальних і невербальних способів уникнення нетерпимості, домінування, приниження в соціокомунікативному просторі, не знецінюючи аксіологічний потенціал концепту патріотизм. Вже саме використання української мови в обставинах воєнної агресії щодо України є елементом патріотизму і національної безпеки. Лексичні засоби стають маркерами патріотизму й національної ідентифікації на мовному рівні, новітніми шиболетами як словами-перепустками для чужих до стану своїх. Автор робить висновок, що когнітивний потенціал концепту патріотизм, розкриваючись у вербалізації концептуальних антитез свій / чужий, виявляє персвазивні можливості медіатексту, який здатен формувати національну концептосферу. У таких умовах важливо уникати ілюзій нейтральності, бо маємо справу з концептами як елементами ціннісного простору [21].

У статті «Проблема співвідношення “етнічна свідомість” та “національна свідомість”» висвітлено проблему співвідношення етнопсихологічних понять – «етнічна свідомість» і «національна свідомість». Проаналізовано різні теоретико-методологічні напрями досліджень етнічної і національної свідомості. З'ясовано, що етнічна свідомість є історично першою формою національної свідомості. На думку українських вчених, етнічна свідомість є наслідком об'єднавчих процесів; її суть – в усвідомленості народом та кожною особистістю окремо своєї приналежності до конкретного етносу та його відмінності від інших. Досить часто поняття «етнічна свідомість» переплітається з поняттям «національна свідомість», тому слід чітко розмежувати ці поняття і з'ясувати, у якому зв'язку вони перебувають в етнопсихології. Зазначено, що національну свідомість можна трактувати за Ю. Бромлеєм у вузькому й широкому значенні. У вузькому розумінні термін «національна свідомість» вчений пропонує називати «етнонаціональною свідомістю», а в широкому – вважає доречним використовувати термін «свідомість нації», однак її можна називати і як суспільну свідомість, тому

науковець пропонує використовувати поняття «етносоціальна свідомість нації». Національна свідомість у вузькому значенні охоплює національну самосвідомість, а в широкому, окрім національної самосвідомості, можна визначати як усвідомлення всього середовища, в якому нація живе і розвивається, та всіх сфер взаємовідносин з іншими народами. Етнічна свідомість є складним етнопсихологічним поняттям. Етнічна свідомість постає історично першою (зародковою) формою національної свідомості. Для більшості етнопсихологічних понять етнічна свідомість – це підґрунтя, основа для їх зародження, тому етнічна свідомість є одним із центральних понять в етнопсихології, без якого не може існувати та формуватися суспільство як окремих етнос чи навіть як окрема велика нація [26].

У монографії «Національна ідентичність: культурно-освітній вимір» висвітлено важливі проблеми націодержавотворчих процесів, обґрунтовано сутнісні завдання щодо реалізації головного пріоритету – виховання української нації. Найважливішим питанням визнано роль національної культури та освіти у формуванні суспільної свідомості українців з акцентуванням на впровадженні у зміст освіти цінностей, які творять національну ідентичність, оберігають і зміцнюють найбільш значущу вартість народу – соборну державність. Праця містить сутнісні характеристики та оцінювання світоглядних концепцій, культурно-освітніх теорій і практик, зокрема на рівні європейського й світового досвіду, ідеологічних доктрин, які прямо й опосередковано впливають на соціосередовище, філософію освіти, психоментальні якості особистості і суспільства. На основі власного світобачення запропоновано авторські моделі й підходи стосовно значущих цілей стратегії сталого розвитку України, національно-патріотичного і громадянського виховання молоді, розвитку людського капіталу, удосконалення змісту освіти «упродовж життя» на основі принципів українолюдиноцентризму і культуроприродовідповідності. Основний лейтмотив роботи – утвердження цінностей національної ідеї в усіх життєвих сферах буття українського народу. Висловлені в роботі думки, оцінювання, погляди можуть бути корисними для всіх, кому не байдужа доля свободоловної, соборної, духовної, націєтворчої України [39].

У статті «Національно-патріотичне виховання особистості: педагогічний аспект» наголошено, що формування свідомого громадянина-патріота Української держави, представника української національної еліти через набуття молодим поколінням національної свідомості, активної громадянської позиції, високих моральних якостей і духовних цінностей є одним із головних завдань держави на сьогодні. У ході воєнних дій на сході

Україні захист національних інтересів держави, утвердження патріотизму, моральності та формування загальнолюдських цінностей молоді є пріоритетним для нашої держави. Патріотичні почуття не мають бути споглядальними, обмежуватися пасивними реакціями милування й уподобання. Одним із головних напрямів здійснення національно-патріотичного виховання є формування національної свідомості та самосвідомості. Це передбачає виховання любові до рідної землі, свого народу, віру в його духовну силу, готовності до праці в ім'я України, освоєння національних цінностей (мови, території, культури), готовність свідомо служити інтересам своєї держави, патріотизм, що сприяє утвердженню національної гідності, формування почуття гордості за свою Батьківщину. У розв'язанні проблеми національно-патріотичного виховання у першу чергу має брати участь сама особа та повністю усвідомлювати важливість своєї участі в житті країни, оскільки найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання, як зазначено в Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді, є формування ціннісного ставлення особистості до свого народу, Батьківщини, держави, нації. Важливо зазначити, що патріотизм виступає в єдності духовності, громадянської та соціальної активності особистості, яка усвідомлює свою єдність з державою [38].

У монографії «Виклики національного самовизначення» національне самовизначення тлумачиться як складний процес самоорганізації спільноти, що стала на шлях модернізації. Цей процес передбачає націоналізацію колективної свідомості, демократизацію політичного життя та інтеграцію в існуючі міжнародні зв'язки і комунікації. Кожне з цих завдань потребує від національних лідерів та еліт інноваційного підходу, волі та унікальних інтелектуальних рішень. Деякі з таких ідей та рішень запропоновано для публічного обговорення та апробації. В основу монографії покладено авторські публікації в періодичних виданнях і фахових наукових виданнях. Робота адресована людям з активною громадянською позицією, а також науковцям гуманітарних і суспільствознавчих спеціальностей. Монографія є стартовим майданчиком для нової дискусії про національні інтереси, національну стратегію і пріоритети розвитку країни. Поняття національного самовизначення відображає один з ключових підходів до засад державотворення, який утвердився спочатку в Європі, а потім і в усьому світовому співтоваристві. Самовизначення – це принцип, згідно з яким кожна спільнота є вільною у влаштуванні свого громадського і політичного життя, сама вирішує питання про принципи внутрішньої політичної організації, зовнішньополітичні орієнтації тощо. На основі цього принципу за кожним

народом визнається право на утворення власної держави або добровільне вхідження в договірні відносини з іншими народами. Результатом національного самовизначення є формування спільноти, яка досягла певного рівня суспільної організації, що характеризується сукупністю таких ознак: високий рівень інтегрованості (спільне життя), наявність механізмів волевиявлення і саморегулювання (правила гри), спільна історико-культурна ідентичність (почуття батьківщини). Україна сьогодні проходить свій вирішальний момент національного самовизначення, пов'язаний із: формуванням колективної суб'єктності та пов'язаної з нею ідентичності; оформленням власної моделі самоорганізації та пов'язаних із нею форм господарювання, владарювання та культурного самовираження. Концепти «громадянського суспільства» і «політичної нації» однаковою мірою присутні в суспільній свідомості як орієнтири національного розвитку і суспільно-політичних трансформацій та нерідко вживаються як взаємодоповнювальні елементи єдиної стратегії. Проблема України полягає сьогодні не в її розмаїтості чи внутрішній суперечливості, а в тому, що країна опинилася у вирі геополітичного протистояння та боротьби двох тенденцій – модернізації та архаїзації без належної резистентності до зовнішніх чинників і міцної внутрішньої організації, яка б забезпечила належну відповідь на цей історичний виклик [34].

У статті «Якою має бути українська національна ідея?» розглянуто підходи до розуміння національної ідеї, проаналізовано різні точки зору вчених, політиків на поняття національної ідеї, її формування в різних країнах світу. Звернуто увагу на невизначеність параметрів національної ідеї, її співвідношення до державної ідеології, ролі еліт у формуванні національної ідеї. Досліджено проблеми та перспективи формування національної ідеї в Україні, обґрунтовано змістовне наповнення національної ідеї. Розглянуто причини, що ускладнюють процес формування національної ідеї на сучасному етапі розвитку української держави. Наголошено, що серед учених, політиків, експертів дискусійним залишається питання стосовно методології визначення національної ідеї сучасної України, і насамперед, на якій основі вона має формуватися – на націоналізмі титульної нації, національно-державницькому інтересі, патріотизмі чи на якихось інших засадах. Національна ідея буде не життєздатна, якщо вона не базується на цінностях, стає ідеологічним сурогатом. Автор наводить думки про національну ідею очима сучасників (Л. Лук'яненко, М. Попович, В. Брюховецький, Б. Тарасюк, Л. Кравчук, В. Білий, В. Буріга та ін.): національна ідея України має бути наповнена «українством» і охоплювати

українську мову, культуру, історичну пам'ять, релігію. На першому місці в національній ідеї має бути збереження свого національного «Я». Наголошено, що національна ідея – це певне узагальнене поняття, що ілюструє національну самосвідомість та розкриває сенс існування того або іншого народу. Вона має три чіткі постулати: жити на своїй землі, жити своєю працею, жити своїм розумом, а вищим предукатом є віра, воля і справедливість. Національна ідея має бути конструктивною, з реалістичними цілями та спиратися на ефективні соціальні технології їх досягнення [17].

У статті «Патріотизм: сутність і значення» Зазначено, що відповідальне завдання національно-патріотичного виховання полягає в тому, щоб слова «Україна», «патріотизм» набували для молодого людини особливого смислу, тобто сприймалися не лише розумом, а й серцем. Патріотизм слід вважати потужним мобілізаційним ресурсом суспільства (нації, соціальні групи, особистості), який здатен забезпечити інтеграцію умов, зусиль і засобів задля забезпечення розв'язання нагальних стратегічних, геополітичних, національних, культурних та інших проблем. На особистісному рівні патріотизм є найважливішою стійкою характеристикою людини, що виражається у її світогляді, моральних ідеалах, нормах і проявах поведінки. Можна також стверджувати, що патріотизм – це своєрідний формат життєвих орієнтацій громадянина у реалізації його життєвої стратегії, яка відповідає реальним соціальним інтересам і очікуванням його найближчого оточення, громади, суспільства і держави, закарбований у його свідомості, віднайдений у смислі власного існування та втілення у способі життєдіяльності. Патріотизм проявляється у вчинках і діяльності людини. Він завжди буває конкретним і спрямованим на реальні об'єкти. У патріотизмі гармонійно поєднуються відданість Вітчизні з ушануванням кращих національних традицій, усвідомленням значущості збереження історичної пам'яті для сучасного етапу розвитку України. Водночас патріотизм є чужим націоналізму, шовінізму, сепаратизму й космополітизму, він також не має нічого спільного з ідеологічними спекуляціями. Звідси патріотизм постає стратегічною позицією, яка має бути розвинена і чітко означена у смисложиттєвих пріоритетах особистості, згуртуванні намірів спільності, програмах стабілізації суспільства, політичних інтересах держави [29].

У статті «Нове осмислення патріотизму та шляхи його формування у викликах часу» зазначено, що патріотизм – це особливе, тобто безумовне і високосмислове почуття-цінність, яке характеризує ставлення особистості до Батьківщини, народу, держави та до самої себе. У контексті зазначеного патріотизм як любов вищого порядку можна розглядати в двох аспектах:

з одного боку, як сильне емоційне переживання, відчуття прихильності до України, незримий зв'язок з нею (люблять не за що, а тому, що не можуть не любити). Звідси патріотизм – це відчуття приналежності, бажання відчувати і розуміти корені свого народу, силу свого роду; це милування красою української природи; з іншого боку, як любов до українців, оскільки патріотизм, який вчить ненавидіти будь-кого, не є чеснотою. Осердям сучасного національно-патріотичного виховання має стати вироблення переконаності дітей і дорослих, що сила українців в їхній єдності. Така єдність має проявлятися не лише в схожості уподобань, звичаїв, традицій, а в єдності позиції, що Україна – суверенна держава – незалежна у здійсненні внутрішньої і зовнішньої політики. Для успішної побудови оновленої держави, виховання небайдужих, вільних і водночас упевнених у своїх силах громадян потрібно створювати позитивну перспективу, тобто моделювати і презентувати шляхи виходу з негативних процесів. У цьому плані йдеться про акцентування уваги на кращих зразках успіху і взаємодопомоги, презентування якомога більшої кількості цікавих й ефективних національно-патріотичних заходів чи проєктів. Патріотизм – це почуття-цінність, яке можна формувати, розвивати. Три процесуальні компоненти такого процесу – пізнання, осмислення; емоційне занурення; практичне втілення, досвід національно-патріотичного вчинку. Автор пропонує детальний алгоритм формування цінності патріотизму (с. 14), розкриває цінності, описує першочерговий крок – кадрове забезпечення процесу національно-патріотичного виховання дітей і молоді [30].

У статті «Національно-патріотичне виховання українського студентства як пріоритет державної політики» наголошено на важливості партнерської співпраці державних і громадських соціальних інститутів з вищими навчальними закладами з урахуванням фахової підготовки студентства до майбутньої професійної діяльності й залученні їх до громадських ініціатив, активного суспільного життя. На сучасному етапі українського державотворення важливим і нагальним є формування, утвердження та реалізація національної самосвідомості та суспільної відповідальності молоді. В основі національно-патріотичного виховання лежить особливий діяльнісний компонент, пов'язаний з почуттям патріотизму. Нині в науковій літературі існує значний масив його трактувань. Першими, хто намагався по-своєму пояснити поняття патріотизму, були стародавні філософи, які вважали патріотами своїх земляків, співвітчизників, а патріотизм пояснювали як повагу до старших, родини, традицій (за Конфуцієм) або як любов до держави, яка має бути більшою, ніж до батька-матері (за Платоном), чи то особисте прагнення боротися за справедливість (за Сократом) та ін. Під національною

свідомістю варто розуміти сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, в яких виявляються особливості національної ідентичності. Вона виявляється через сприйняття людиною навколишнього світу та ставлення до нього, до історії та культури своєї національно-етнічної спільноти, до представників інших національностей, через патріотичні почуття та патріотичну самосвідомість. Державна молодіжна політика з національно-патріотичного виховання має стати системною діяльністю держави у відносинах з молоддю, що здійснюється з метою створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов та гарантій для інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах України [6].

У статті «Громадянська ідентичність: теоретико-методологічні основи соціально-психологічного аналізу» розглянуто громадянську ідентичність як соціально-психологічний конструкт, що виникає в процесі суб'єктивного відображення і активної побудови громадянином соціальної реальності. У цій соціальній реальності важливим є спільнота громадян та держава з її організаційним середовищем, які мають визначати загальні життєві цінності, орієнтувати в навколишньому світі, поставляючи відносно впорядковану інформацію, формувати почуття захищеності, сприяти психологічному здоров'ю, самореалізації тощо. Оскільки громадянська ідентичність відображає уявлення особистості про приналежність до спільноти громадян, державного утворення, структур громадянського суспільства, а також уявлення про самі ці структури, перспективною для її дослідження автор вважає теорію соціальних репрезентацій. Громадянська ідентичність становить самоототожнення з громадянином певної держави із членом громадянської спільноти певної держави. Наголошено, що через зростання соціальної мобільності, яка проявляється у частій зміні соціальних ролей, виникає необхідність розгляду проблематики ідентичностей у їх зв'язку з феноменом інформаційно-сервісної цивілізації. Феномен громадянської ідентичності треба вивчати в контексті швидкої динаміки, утворення надгромадянських ідентичностей [28].

У статті «Національні цінності як сучасний державницько-суспільний пріоритет» висвітлено реалії та нові акценти національно-патріотичного виховання. На основі міжнародного досвіду розкрито суть і значення національних цінностей України (соборність, воля, гідність, самобутність) як сучасного суспільно-державницького пріоритету. Автор наголошує, що

залишається відкритим ключове для розвитку України питання: яка з двох умовних частин суспільства переважить – менша активна, яка здатна повести країну вперед і трансформувати її, чи навпаки – більша, традиційна і консервативна, яка може розвернути її назад. За таких обставин загострилося питання про об'єднувальний стрижень українського народу, про обґрунтування і визнання національних цінностей України як чинників консолідації нації на сучасному етапі її розвитку. Національна ідентичність, активна громадянська позиція, небайдужість і прагнення змін дає можливість людині ідентифікуватися як громадянин-патріот, збагнути себе часткою національної спільноти, носієм спільних (національних) цінностей. Розуміння національних цінностей ґрунтується на теорії цінностей як безумовних незаперечних основ людського буття. Саме національні цінності визначають вектор розвитку особистості як громадянина Української держави і нації. Такі цінності інтеріоризуються в особистісні через оволодіння відповідними знаннями, емоції, переживання й власний досвід. Вони обумовлюють особистісні ідеали й життєві смисли, творять любов до народу, роду, рідної землі, природи, готовність до самопожертви. Звідси, лише через опанування національних цінностей, перетворення їх на національно-особистісні, є можливим національне самовизначення й самоствердження особистості, її мотивація до національно орієнтованої поведінки. Стверджено, що національні цінності соборності, гідності, волі, самобутності цілком заслужено і справедливо мають бути підняті до рангу суспільно-державницького пріоритету. У такому разі вони забезпечуватимуть єдність і розвиток української нації через згуртування народу й глибоке усвідомлення твердження «Ми – українці» [31].

У статті «Патріотизм – це феномен чи самосвідомість нації?» проаналізовано формування почуття патріотизму. Патріотизм не є перманентним явищем українського народу, і його «спалахи» можна спостерігати тільки час від часу, коли для нього складається небезпечна чи трагічна ситуація. Патріотизм проявляється на етнічному, територіальному та державницькому рівні. Обґрунтовано, що патріотизм на етнічному та територіальному рівні залежить від сім'ї та школи, а на державницькому, по великому рахунку, від влади, яка формує вектор розвитку своєї держави. Досліджено, що патріотизм є все ж таки самосвідомістю нації, яка здатна мислити, підніматися з колін, захищати свої кордони, готова до самопожертви в ім'я своєї країни [2].

Монографію «Формування патріотичної та громадянської свідомості учнів: теорія і практика» присвячено проблемі формування патріотичної

свідомості учнівської молоді. Складається з двох частин – науково-методологічної та практичної. Перша висвітлює історико-філософські аспекти становлення і розвитку поняття «патріотизм», його постійні трансформації в умовах динамічного розвитку суспільства. Авторами враховано різноманітні погляди і тенденції в осмисленні ролі патріотизму, патріотичного виховання дітей та юнацтва. Друга частина монографії має характер практичних напрацювань і методичних рекомендацій для педагогів. Матеріал підготовлено з урахуванням сучасних методичних практик. У розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження феномену патріотизму» йдеться про патріотизм як соціокультурний феномен та ідеологів національного патріотизму – інтелігенцію, а також виховання патріотизму в умовах нових суспільно-політичних реалій, повоєнне відтворення громадянської свідомості як чинник виховання патріотизму тощо. Другий розділ монографії «Виховання патріотизму: методичні студії» – про методологічні аспекти становлення громадянина-патріота України, форми і методи на уроках історії, української мови, у музейній діяльності. Патріотизм є елементом системи духовних цінностей людини. Він не дається з народження на генному рівні, а формується під впливом соціуму. У кожен історичну епоху існувала відповідна форма патріотизму, яка визначалась існуючими суспільними відносинами. Окрім цього, патріотизм має національні особливості. Патріотизм – це специфічний механізм трансляції культури. У самих надрах національно-державного організму він проявлявся в ідеях і почуттях, що сприяють об'єднанню людей навколо святинь та інтересів, однаково зрозумілих кожному і близьких для всіх. Підстави патріотизму містяться, з одного боку, в усвідомленні людиною своєї належності до певної цивілізаційної та національно-державної цілісності, з другого – в її приватному житті, громадянському суспільстві [36].

У статті «Патріотизм як соціокультурний феномен» наголошено, що патріотизм посідає провідне місце в системі духовних якостей кожного елемента суспільства, виступаючи одним із головних чинників консолідації останнього, збереження його самобутності. Народження патріотизму суспільства незалежної України становить складний і суперечливий процес: з одного боку, він є послідовником історичного українського та радянського патріотизму, а з другого – новим явищем у державницькому, військовому. Патріотизм є елементом системи духовних цінностей людини. Він не дається з народження на генному рівні, а формується під впливом соціуму. У кожен історичну епоху існувала відповідна форма патріотизму, яка визначалась існуючими суспільними відносинами. Окрім цього, патріотизм має

національні особливості. Виявлено, що патріотизм можна розглядати в трьох аспектах: по-перше, онтологічному – як реально існуючі почуття, погляди, ідеї; по-друге, гносеологічному – як відображення у свідомості людини соціальної дійсності; по-третє, ціннісному і праксеологічному – як ставлення людини до світу через значущість духовних і матеріальних орієнтирів, як духовно перетворююче ставлення до дійсності. Носіями патріотичної свідомості є суб'єкти різних рівнів: соціальні групи, класи, держава і суспільні організації. Проте насамперед патріотичну свідомість суспільства у всьому своєму розмаїтті втілено у свідомості реальних, конкретних особистостей. Усі зазначені нами суб'єкти не тільки є носіями патріотичної свідомості, а й одночасно творять її на буденному, теоретичному рівнях, патріотичної психології та ідеології. У цьому сенсі патріотична свідомість формується, реалізується всією багатосторонньою діяльністю суб'єктів даного суспільства. Зазначено, що патріотизм – це ставлення до батьківщини, що є ціннісним відображенням у свідомості й практичним проявом у вчинках зв'язку суб'єкта з певним просторово-часовим, соціокультурним, національно-державним континуумом. Патріотизм – чинник і засіб організації та самоорганізації людської спільноти. Дієва сторона патріотизму дає змогу оцінити суть ідей і почуттів людини, звернених до батьківщини. Перш ніж діяти, індивід усвідомлює образ дії, планує результат як мету своєї діяльності. Неможливо відокремити й виділити з процесу патріотичної діяльності становлення патріотизму, формування його свідомості, оскільки це єдиний процес. Патріотизм як діяльність – це розкриття сутнісних сил людини у будь-якій соціально-необхідній діяльності на основі одного джерела – любові до батьківщини [10].

У статті «Вітчизняна інтелігенція як ідеолог національного патріотизму» сучасний патріотизм як глибоко соціальний за своєю природою феномен є не тільки певним аспектом життя суспільства, а й джерелом його існування та розвитку, виступає як атрибут життєздатності, а іноді й здатності соціуму до виживання. При цьому одним із характерних проявів патріотизму є принцип державності, який виражається в тому, що важливим чинником історичного розвитку соціумів є держава як відносно самостійна, самодостатня, автономна суспільна сила. А головним суб'єктом патріотизму є особистість, пріоритетним соціально-етичним завданням якої є усвідомлення своєї історичної, культурної, національної, духовної належності до батьківщини як до вищого принципу, що визначає сенс і стратегію її життя. Зазначено, що громадська думка наділяє інтелігенцію такими характеристиками, як освіченість, інтелектуалізм, висока моральність. При цьому практично не

згадуються професіоналізм, діловитість, здатність до цілеспрямованості. Інтелігенцією є організовані в практичні групи або інститути професіонали символічного і політичного уявлення, які ототожнюють себе з таким співтовариством за принципом «це ми» і здатні діяти саме як колективний актор на основі загального інтересу, патріотизму, цілей громадянського служіння, отже вони володіють єдністю практик і подібними ресурсами. Українська інтелігенція пройшла шлях становлення як суб'єкта суспільного життя, здатного формувати громадську думку, бути ідеологом патріотизму насамперед засобами освіти та виховання. Функція інтелігенції – внесення раціональності в соціальне й духовне життя суспільства. Ціннісний складник інтелігенції – ставлення до патріотизму як до головної цінності й на цій zasadі спроба перебудувати суспільство на основі раціональних уявлень про ідеальне суспільство або прагнення до синтезу нових знань і традиційного укладу життя. Для носіїв інтелігентності характерними є вічне здивування і сумнів; аналіз і самоаналіз; роздум про світ і про ставлення до нього; глибоке почуття жалю і милосердя; тяга до солідарності й справедливості; запитування що робити, щоб зберегти честь і совість, не розмінюючи обов'язок служіння на прислуговування і зберігши шанобливе ставлення до інакомислення. Інтелігент – це завжди претензія на еталон. Зазвичай це патріот-просвітитель з орієнтиром на набуття істини, яка робить людину вільною.

Патріотизм як явище соціальної дійсності не існує поза суб'єктом чи поза об'єктом. Суб'єктом патріотизму можна визнати всі соціальні утворення: особистість, соціальну групу, прошарок, клас, націю та інші спільноти. Об'єктом патріотизму є вітчизна як сукупність елементів природного й соціального середовища суспільства. Патріотизм – це багатопланова, різноманітна система, інакше кажучи, синтез, компонентами якого є окремі якості емоційно-чуттєвих, інтелектуальних, активних і поведінкових характеристик людини і суспільства. Завдяки розробленню та формуванню нової патріотичної ідеології поступово відбувається значне прогресивне збагачення й ускладнення змісту патріотизму, відображення його нових складників. Патріотизм від чуттєвості рухається до раціональності та ідеології, стає різноплановим, поступово охоплює філософські, політичні, правові, естетичні та моральні елементи. Справжній патріотизм полягає в духовності, коли він як піднесене відчуття, незамінна цінність і джерело, найважливіший мотив соціально значущої діяльності найповніше проявляється в особистості чи соціальній групі (інтелігенція), яка досягла вищого рівня духовно-етичного й культурного розвитку. Автентичний духовний у своїй основі патріотизм

передбачає безкорисливе, беззавітне аж до самопожертвування служіння вітчизні [8].

У статті «Виховання патріотизму в умовах нових суспільно-політичних реалій» розкрито проблему патріотичного виховання, яка тісно пов'язана з проблемою інформаційної безпеки. Роль патріотизму в забезпеченні національної безпеки зростає. Сьогодні існує ризик негативного впливу зовнішніх чинників на формування патріотизму перш за все у молодих людей, однак визначальними є все-таки внутрішні чинники. Акцентовано, що патріотичним вихованням молоді мають займатися всі суспільні інститути, кожен у своїй сфері. Робота з громадянського та патріотичного виховання має вестися в органічній єдності з іншими видами і напрямками виховання. Зазначено, що мета суспільства – виховання в людині всебічно розвиненої особистості, прищеплення їй найкращих цінностей та залучення до традицій. Сьогодні історики вважають, що в умовах демократичного суспільства, коли кожен громадянин має право знати історичну правду, мають бути представлені протилежні уявлення про історичні події. Зазначено, що патріотизм тісно пов'язаний і з національною ідентичністю, і діяльністю в ім'я Батьківщини, що засновується на національних інтересах. Історична освіта у свою чергу також має величезний вплив на історичну та національну свідомість, сприяє становленню компетентності, ідентифікації, патріотизму. Отже, формування історичної, національної свідомості сприяє зародженню патріотичних почуттів [36].

У статті «Чому держава повинна унормувати сферу національно-патріотичного виховання» порушено питання утвердження української національної та громадянської ідентичності, яке дуже фрагментарно окреслено законодавством України. Як наслідок – здійснення державної політики в зазначеній сфері потребує комплексного врегулювання на законодавчому рівні, зокрема визначення її мети, завдань, принципів і напрямів, особливостей формування та реалізації, розмежування повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування у цій сфері. Особливого значення ця проблема набуває для сфери національної безпеки й оборони, адже утвердження української національної та громадянської ідентичності серед громадян є однією із визначальних засад функціонування держави та значно посилює її здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім безпековим загрозам. Значною мірою така ситуація зумовлена відсутністю належної нормативної основи. Наголошено, що на 30-му році Незалежності українцям досі важко сформулювати національну ідею. В одному з актуальних досліджень Українського інституту майбутнього українці залюбки називали

символи, з якими асоціюють країну, проте жоден респондент не назвав матеріальні об'єкти або громадські досягнення/системи, які існують сьогодні (наука, бренди, матеріальні здобутки, рукотворні об'єкти тощо). Один із висновків – на сьогодні немає векторів оцінювання наявного, не кажучи вже про майбутнє. Один із наслідків несистемної політики у сфері національно-патріотичного виховання – це окуповані території Криму та частини Донецької й Луганської областей, нові загрози національній безпеці нашої держави [25].

У статті «Національно-патріотичне виховання учнів початкової школи» розкрито питання національно-патріотичного виховання особистості, обґрунтовано поняття «національне» і «патріотичне» виховання, з'ясовано особливості впровадження та формування національно-патріотичного виховання учнів в умовах початкової школи, розкрито форми впровадження елементів національного й патріотичного виховання в школі. Національно-патріотичне виховання є важливим складником навчально-виховного процесу. Важливою педагогічною закономірністю в цьому процесі є особистість, адже саме під час розвитку особистості з'являються ефективні способи пізнання. Це, зокрема, способи пізнання від рідного до чужого, від близького до далекого, від національного до інтернаціонального, світового.

У таких нормативних документах, як Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»), «Національна програма патріотичного виховання громадян, розвитку духовності», Закон України «Про освіту», «Національна доктрина розвитку освіти», окреслено коло проблем, що відображають любов до Батьківщини, повагу до символів, усвідомлення громадянського обов'язку на основі національних і загальнолюдських цінностей, утвердження особистості як громадянина-патріота своєї держави. Розкрито поняття національно-патріотичного виховання. Визначено, що Національне виховання – це система поглядів, переконань, ідеалів, створених на основі принципів національної педагогіки і покликаних формувати світоглядну свідомість і ціннісні орієнтації дітей та учнівської молоді. Зазначено, що проблему національно-патріотичного виховання досліджували провідні діячі педагогіки К. Ушинський, В. Сухомлинський, Г. Ващенко, О. Вишневський та ін. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді визначає патріотичне виховання як складник національного виховання. Головною метою національно-патріотичного виховання є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, готового до виконання громадянських конституційних обов'язків, успадкування духовних і культурних надбань українського народу. Основними завданнями національно-патріотичного виховання є розвиток високої соціальної активності,

громадянської відповідальності, духовності в суспільстві, а також формування громадянського суспільства. Громадянське суспільство складатиметься з громадян, які мають високий рівень свідомості та здатність проявляти його у повсякденній діяльності, забезпечуючи постійний розвиток [16].

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ (2022–2025)

National-Patriotic Education in Ukraine (2022–2025)

Навчальний посібник «Національно-патріотичне виховання з основами народознавства» містить матеріали для вивчення навчальної дисципліни «Національно-патріотичне виховання з основами народознавства» студентами спеціальності 012 Дошкільна освіта. Розглянуто основні завдання, напрями освітньої роботи з національно-патріотичного виховання дітей у закладі дошкільної освіти, методики залучення батьків до цієї роботи, використання національно-культурної спадщини українського народу. Наголошено, що національна самосвідомість і гідність, дбайливе ставлення до державної та рідної мов, історії, культури й традицій свого роду, народу і держави, любов до малої батьківщини, інтерес до міжнаціонального спілкування та інші основи формуються за допомогою цілеспрямованого педагогічного впливу на дитину в умовах дошкільної освіти одночасно з повсякденним впливом батьків, усієї родини, сімейного укладу, стосунків у родині, серед інших найближчих для дитини дорослих у діяльності та на тлі суспільних подій. Нині, у період нестабільності, постає потреба повернутися до кращих традицій нашого народу, до його вікового коріння, до таких вічних понять, як рід, родина, батьківщина. Зауважено, що дошкільний вік як період становлення особистості має свої потенційні можливості для формування вищих моральних почуттів, до яких належить й почуття патріотизму. У дошкільний період відбувається формування культурно-ціннісних орієнтацій духовно-етичної основи особистості дитини, розвиток її емоцій, почуттів, мислення, механізмів соціальної адаптації в суспільстві, а отже, починається процес національно-культурної самоідентифікації, усвідомлення себе в навколишньому світі. Цей відрізок життя людини вважається найбільш сприятливим для емоційно-психологічного впливу на дитину, оскільки образи сприйняття дійсності, культурного простору є дуже яскравими й сильними, а тому вони залишаються в пам'яті надовго, а іноді й на все життя. Виховати свідомого патріота і громадянина означає сформувати в дитині комплекс

певних знань, особистісних якостей і рис характеру, що є основою специфічного способу мислення та спонукальною силою у повсякденних діях, вчинках, поведінці. Посібник складається з п'яти розділів. Так, у першому розділі «Національно-патріотичне виховання як складова освітнього процесу» розкрито актуальність національно-патріотичного виховання підростаючого покоління на сучасному етапі розвитку України, визначено патріотичне виховання як педагогічну категорію, подано низку законодавчих документів. У другому розділі «Особливості реалізації національно-патріотичного виховання у сфері дошкільної освіти» сформульовано мету та завдання національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку, окреслено напрями, форми та методи національно-патріотичного виховання у сучасному закладі дошкільної освіти, розкрито умови реалізації завдань з національно-патріотичного виховання в закладах дошкільної освіти. У наступних розділах йдеться про сімейне середовище як основи виховання громадянина-патріота, народознавство як фундамент національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку та методичку проведення занять з народознавства. Посібник містить додатки з методичними рекомендаціями, порадами, розробками заходів з національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку [20].

У статті «Пріоритетні напрями вдосконалення управління національно-патріотичним вихованням у закладі загальної середньої освіти» сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується зростанням ролі національно-патріотичного виховання в системі загальної середньої освіти. В умовах зовнішніх викликів і глобалізаційних процесів формування свідомих громадян, які усвідомлюють свою національну ідентичність та готові захищати інтереси своєї держави, набуває стратегічного значення. Управління національно-патріотичним вихованням стає ключовим інструментом у побудові демократичної держави й формуванні нового покоління патріотів, які поважають історію, культуру й традиції України. Розкрито пріоритетні напрями національно-патріотичного виховання. Зазначено, що реалізація пріоритетних напрямів виховання потребує чіткої системи управління, що передбачає координацію діяльності педагогічного колективу, залучення учнів до активної участі у виховних заходах і співпрацю з громадськими організаціями. Ефективне управління національно-патріотичним вихованням у ліцеї «Патріот» передбачає ретельну організацію методичної роботи, яка забезпечує системний підхід до формування патріотичних цінностей.

Зазначено, що вдосконалення управління національно-патріотичним вихованням у ліцеї-інтернаті «Патріот» передбачає системний підхід, що поєднує ефективну методичну роботу, інтеграцію з державними програмами,

впровадження інноваційних методик та активну співпрацю з громадськістю. Реалізація ключових напрямів, зокрема таких, як популяризація історичної та культурної спадщини України, формування громадянської компетентності, розвиток критичного мислення та підтримка військово-патріотичного виховання, сприяє формуванню національної ідентичності, активної громадянської позиції та відповідальності молоді за майбутнє держави. Комплексний підхід, що передбачає участь педагогів, учнів, батьків і громадських організацій, забезпечує виховання покоління, здатного захищати інтереси країни та підтримувати її розвиток у сучасних умовах [11].

Збірник «Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України: стратегії і завдання» підготовлено за результатами методологічного семінару «Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України: стратегії і завдання», який відбувся 6 квітня 2023 р. відповідно до плану роботи Національної академії педагогічних наук України. У збірнику розміщено праці українських учених і практиків, які досліджують процеси й тенденції розвитку національно-патріотичного виховання в Україні, цінності національно-патріотичного виховання воєнного і повоєнного часу, специфіку військово-патріотичного виховання в контексті досвіду національного спротиву, методології та технології національно-патріотичного виховання дітей та молоді в цифровому просторі, проблеми забезпечення партнерства держави, освіти та громадянського суспільства у формуванні національної ідентичності дітей та молоді в Україні [27].

У статті «Дії педагогів у процесі оцінки цифрового освітнього контенту» розкрито дії педагогів, що зумовлені потребою в оцінюванні цифрового освітнього контенту, його виваженому виборі – «діяти певним чином», потребою дітей старшого дошкільного віку в пізнанні, удосконаленні вміння використовувати власний досвід, осмислених діях. До комплексу дій віднесено загальні дії, дії за значенням оцінювати, дії на визначення і врахування специфіки використання можливостей цифрового середовища для формування в дітей старшого дошкільного віку першооснов патріотизму. Зауважено, що цифрове освітнє середовище та цифровий освітній контент потребують оцінювання педагогами закладів дошкільної освіти. Запропонований комплекс дій для педагогів відкриває алгоритм, що уможливорює здійснення освітнього процесу, спрямованого на формування першооснов патріотизму у дітей старшого дошкільного віку. Разом вони забезпечують процес входження й перебування вихованців у цифровому середовищі, яке упорядковується

педагогами задля виховання, розвитку дитини в період воєнного стану в Україні [3].

У статті «Військово-патріотичне виховання дітей та учнівської молоді в системі освіти України: стратегічні напрями» щодо стратегічних напрямів військово-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в системі освіти України розкрито пріоритети військово-патріотичного виховання дітей і молоді в умовах російсько-української війни та в повоєнний час. Висвітлено основні виклики воєнного стану та повоєнного відновлення країни: інституційні, інфраструктурні, соціокультурні й виховні. Наголошено на організаційно-правових засадах сучасного військово-патріотичного виховання дітей та молоді. Виокремлено його основні принципи та схарактеризовано методичні засоби. Визначено ключові способи виховання патріотизму дітей і молоді. Акцентовано на актуальності розроблення означених стратегічних напрямів, що зумовлено недостатнім рівнем сучасного стану військово-патріотичного виховання дітей і молоді: порушення цілісності й наступності в організації патріотичного і військово-патріотичного виховання, різновекторність виховних впливів і неузгодженість дій різних суб'єктів виховання (закладів освіти, сім'ї, дитячих і молодіжних об'єднань, культури та спорту) щодо створення сприятливого середовища для військово-патріотичного виховання дітей і молоді, недостатньо дієвий методичний рівень військово-патріотичного виховання. Зазначено, що істотним викликом є питання, пов'язані з формуванням і реалізацією державної культурної політики, спрямованої на дерусифікацію як процес позбавлення від наслідків колоніального минулого. Процеси позбуття постколоніальних маркерів і символів мають посилюватися з обов'язковим акцентом на увічненні героїв боротьби за незалежність України та сучасних героїв російсько-української війни. Подальшого посилення потребує відновлення історичної пам'яті українського народу. Однією з проблем у сфері дерусифікації є те, що протягом значного періоду територіально Україна належала до різних імперій і наддержавних утворень зі специфічними для них культурними просторами. Це призвело до культурного взаємопроникнення в межах історичних процесів, що з часом ускладнило пошук справжньої автентичності. Таким чином, на рівні освіти та культури необхідне інтенсивне переосмислення власного історичного досвіду, реміфологізація знакових для української культури історичних постатей та їх значення для процесів державотворення, реінтерпретації культурної спадщини [4].

У науково-методичній статті «Національно-патріотичне виховання дітей дошкільного віку засобами українського музичного мистецтва» звернуто до

проблеми національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку засобами українського музичного мистецтва. Проведено детальний аналіз наукових, психолого-педагогічних і музичних досліджень, присвячених питанню доцільності використання українського музичного мистецтва в процесі національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку в закладах дошкільної освіти. Надано тлумачення змісту термінів «патріотизм», «національно-патріотичне виховання», висвітлено основні напрацювання закордонних та українських науковців з досліджуваної проблеми. Розглянуто та проаналізовано головні законодавчі документи України, які регламентують процес впровадження національно-патріотичного виховання в освітню практику закладів дошкільної освіти. Подано методичні рекомендації для керівників закладів дошкільної освіти, вихователів та батьків/опікунів щодо вдосконалення процесу національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку засобами українського музичного мистецтва. Зазначено, що музичне мистецтво є ефективним засобом національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку. Варто наголосити, що музичне мистецтво відіграє ключову роль у культурному відродженні, розвитку й збереженні національної ідентичності та самосвідомості українського народу. За допомогою музики передаються почуття, емоції, настрої, думки людей, здійснюється ознайомлення з культурно-історичними традиціями народу. Музика сприяє самопізнанню та самовираженню особистості, формуванню української національної ідентичності та єднанню з культурою українського народу. Зауважено, що діти дошкільного віку, які зростають з національно-патріотичними цінностями, зазвичай є більш відповідальними, готовими брати участь у справах спільноти. Національно-патріотичне виховання має створити основу для виховання активних громадян, які розуміють свої права і обов'язки, готові приносити користь своїй країні та берегти її цінності [23].

У статті «Патріотичне виховання студентської молоді в умовах воєнного стану» обґрунтовано актуальність проблеми патріотичного виховання студентської молоді в умовах війни. На основі аналізу наукової літератури розкрито різні підходи до визначення понять патріотизму, патріотичного виховання. Окреслено цілі, завдання, зміст цього напрямку виховання, що диктуються викликами сьогодення. Акцентовано увагу на формуванні у студентської молоді таких якостей, як патріотична самосвідомість, національна ідентичність, національні цінності, громадянська відповідальність, дієвість у збереженні культурної спадщини, мови, історії, захисті національної цілісності держави, її національних інтересів.

Схарактеризовано особливості прояву патріотизму молоді на тлі війни, яку розв'язала РФ проти України: потреба й готовність до діяльності патріотичного змісту, відповідальність за долю Батьківщини, потреба в захисті своєї ідентичності та державних інтересів, громадянська активність, підвищення інтересу до історії, культурних, релігійних традицій українського народу. Розкрито напрями патріотичного виховання в сучасних надскладних умовах, в яких перебуває українське суспільство [41].

Статтю «Національно-патріотичне виховання як складова професійної компетентності майбутніх вихователів» присвячено проблемі національно-патріотичного виховання як складника професійної компетентності майбутніх вихователів. Національно-патріотичне виховання дітей та учнівської молоді сьогодні є невід'ємною частиною змісту роботи навчальних закладів, головним завданням яких є формування моральної поведінки, активної життєвої позиції, правил співжиття, готовності брати активну участь у житті своєї держави. Метою статті є дослідження особливостей національно-патріотичного виховання у формуванні професійної компетентності майбутніх вихователів. Доведено, що патріотичні цінності, ідентичність та свідомість особистості впливають на якість виконання обов'язків вихователя, а також на його взаємодію з дітьми, їхніми батьками та іншими співробітниками у сфері освіти. Досліджено різні аспекти патріотичного виховання, зокрема такі, як знання історії, культури та традицій своєї країни, розуміння національних цінностей, розвиток громадянської свідомості та активної позиції. Представлено науковий аналіз з проблеми патріотичного виховання як складника національного виховання, головною метою якого є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, готового до виконання громадянських конституційних обов'язків, успадкування духовних і культурних надбань українського народу. Акцентовано на важливості національно-патріотичного виховання у закладі вищої освіти. Визначено систему завдань, спрямованих на формування патріотичної та національної свідомості у дітей дошкільного віку. Наголошено на ролі виховних заходів у формуванні національного світогляду та самосвідомості у майбутніх вихователів дітей дошкільного віку [19].

У відділі наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського співробітниками виконується наукове дослідження «Інформаційно-аналітичний супровід психологічної науки у воєнний та повоєнний періоди України», у межах якого проведено Всеукраїнський науково-практичний семінар та оприлюднено збірник матеріалів (тез доповідей) за темою: «Інформаційне забезпечення національно-

патріотичного виховання в контексті цифрової трансформації освіти, педагогіки і психології». Наголошено, що інформаційне забезпечення національно-патріотичного виховання набуває критичного значення і виходить далеко за межі простих навчальних матеріалів, трансформуючись на потужний інструмент формування свідомості, ідентичності та соціальної згуртованості. Це цілеспрямований процес формування у молоді та дорослих високої патріотичної свідомості, почуття любові до України, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку, відповідальності за долю Батьківщини, її незалежність та територіальну цілісність. Цифрова трансформація освіти, педагогіки та психології означає інтеграцію цифрових технологій у всі аспекти освітнього процесу, у зміст і методи викладання, у психологічну практику, що відкриває нові можливості та створює нові виклики. Інформаційне забезпечення в цьому контексті – це створення, поширення та управління якісними, достовірними, привабливими та доступними цифровими ресурсами (текстами, відео, аудіо, інтерактивними платформами, іграми тощо), що слугують цілям національно-патріотичного виховання. Зазначено, що матеріали тез доповідей сприятимуть формуванню та зміцненню національної ідентичності та свідомості, яка є основою соціальної єдності. Адже, в умовах гібридної війни, коли інформація є зброєю, якісне інформаційне забезпечення національно-патріотичного виховання є потужним імунітетом, який стимулює громадянську активність і відповідальність [13].

У статті «Патріотизм як духовно-моральна цінність особистості у світлі двох воєн ХХІ століття» представлено матеріал, який поглиблює тему патріотизму в умовах війни, розкриває його особливості на прикладі боротьби воїнів двох країн, де точиться віроломна війна. Релігії світу тримають фокус на моральній людині, яка несе відповідальність за себе, інших людей, за мир, бо без відповідальності немає моральної людини. Саме тому увагу приділено вищій освіті, де закінчується останній етап соціалізації здобувачів вищої освіти і викладачі мають донести до них, що нині український патріотизм – не книжковий, не рекламний, не політичний. Він став за цей воєнний час барометром гідності, честі, звитяги й мужності, природною рисою характеру простого українця, бо має генетичне коріння тисячолітньої історії боротьби. Розкрито патріотизм як духовно-моральну цінність особистості у світлі двох воєн ХХІ століття на прикладі боротьби за незалежність народів двох країн, пояснити особливості сучасного патріотизму для студентської молоді. Використано аналіз, синтез, порівняння, узагальнення для розуміння патріотизму як духовно-моральної цінності особистості. Спрямовано увагу на

загальний патріотизм національно-громадянського спрямування, який має стати основним курсом розвитку держави й у повоєнний період. Зазначено, що патріотизм може мати багато спільного у народів різних країн, і якщо йде справедлива війна в ім'я людини й незалежності, такий патріотизм є дієвим: українським й ізраїльським воїнам легше сформулювати стратегію перемоги, бо їхня війна є справедливою, праведною, а вони – захисники-патріоти. Наголошено, що духовна мобілізація українців має бути не тільки на фронті. Науковці висувують ідею організованої нації, інструментами для розвитку якої має стати інститут українознавства, змістом якого є пропаганда українського способу життя: навчившись будувати українське життя на власних традиціях, такий народ буде не тільки розуміти, що треба захищати, а навіть не допускати нападу чи думки про війну з боку недоброзичливців [22].

У бібліографічному огляді «Інформаційно-аналітичний супровід розвитку громадянської компетентності педагогів для роботи в інклюзивному освітньому середовищі» одним із найбільш безпосередніх ефектів від цього ресурсу буде підвищення якості освітнього процесу для здобувачів освіти з особливими освітніми потребами. Педагоги, які отримають якісний інформаційно-аналітичний супровід, будуть краще підготовлені до розуміння та задоволення індивідуальних потреб учнів; створення сприятливого та підтримувального середовища, ефективної взаємодії з батьками. Соціальний ефект пов'язаний із зменшенням стигматизації та дискримінації, розвитком громадянської компетентності педагогів у контексті інклюзії не лише про професійні навички, а й про формування певних ціннісних орієнтирів, що призведе до зміни ставлення до людей з інвалідністю, формування толерантного та відкритого суспільства, розширення участі громадян у суспільному житті, зміцнення професійної спільноти педагогів. Загалом інформаційно-аналітичний супровід розвитку громадянської компетентності педагогів є інвестицією у майбутнє, яка матиме довготривалий і позитивний соціальний ефект, сприяючи створенню більш інклюзивного, толерантного та розвиненого суспільства [14].

В бібліографічному огляді «Інформаційне забезпечення національно-патріотичного виховання: психолого-педагогічний аспект», що підготовлено на виконання завдань прикладного наукового дослідження «Інформаційно-аналітичний супровід психологічної науки у воєнний і повоєнний періоди України», розкрито основні ідеї, проміжні результати частини його підтеми «Теоретико-методологічні засади психології виховання і самовиховання». Зроблено акцент на науково-практичному доробку з формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до

Батьківщини, турботи про свій народ, готовності до виконання громадянського й конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави [15].

Отже, національно-патріотичне виховання охоплює всі сфери життя: популяризація україномовного контенту, розвиток навичок медіаграмотності, поширення знань про видатних співвітчизників – державотворців, науковців, освітян, митців, спортсменів. Наші діти та онуки мають бути занурені не в пострадянський, а в український контекст: знати свою історію та культуру, підтримувати традиції, бути свідомими громадянами та пишатися своєю країною.

У поданій на початку огляду Постанові чітко визначено пріоритети, що відповідають сучасним викликам. Формування української громадянської ідентичності є наскрізним пріоритетом, що охоплює впровадження загальнодержавних цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність) та загальнолюдських цінностей.

У наукових статтях ці пріоритети підтримуються, глибше розкривається важливість національної ідеї, самосвідомості та ідентичності як основи державотворення та сталого розвитку. Це відповідає пріоритету формування громадянської ідентичності, важливості національної ідеї, самосвідомості та ідентичності як основи державотворення та сталого розвитку (О. Акименко, Д. Дзвінчук, М. Полюхович, Г. Філіпчук); акцент на патріотизмі як дієвій якості, що формується через активну соціальну діяльність та усвідомлення належності до Батьківщини, що безпосередньо стосується військово-патріотичного виховання та загалом громадянської активності (Н. Волошина, С. Рашидов, В. Стрілько, В. Жовтянська, Г. Лільо); висвітлення проблеми та шляхи національного виховання учнівської молоді, роль сім'ї та школи, що є критично важливим для науково-методичних засад (К. Кондратюк, Н. Михальченко, М. Полюхович).

Поданий матеріал є високо релевантним сучасним реаліям України: війна та необхідність захисту державності, значення патріотизму та національної самосвідомості в умовах боротьби за існування держави, стратегічний напрям розвитку, де національно-патріотичне виховання має сприяти консолідації суспільства навколо цих цілей; актуальність національної ідеї та ідентичності – після здобуття незалежності, а особливо в умовах тривалого конфлікту. На нашу думку, у статтях бракує висвітлення ролі цифрових технологій та інноваційних

підходів, адже у сучасному світі цифровізація є ключовою. Бракує також згадки про використання цифрових платформ, інтерактивних ресурсів, гейміфікації та інших сучасних методів для патріотичного виховання, особливо серед молоді, а також психологічної підтримки та роботи з травмою (в умовах війни патріотичне виховання не може ігнорувати питання психологічного стану населення, ветеранів, родин загиблих). Необхідним є інтеграція сучасних комунікаційних технологій: активне використання соціальних мереж, віртуальної реальності, гейміфікації, освітні онлайн-платформи для залучення молоді та поширення патріотичних цінностей, налагодження партнерства з міжнародними організаціями, зокрема залучення міжнародного досвіду та ресурсів для реалізації програми, особливо у сфері військово-патріотичного виховання та психологічної реабілітації тощо. У цілому аналітичний огляд наукових статей значно доповнює розуміння теоретичних основ і проблем, що виникають у процесі виховання патріотизму та національної самосвідомості у підростаючого покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

List of References

1. Акименко О. О., Данілов О. М. Національна ідея України: соціально-психологічний аспект. *Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка: Пед. науки*. 2015. Вип. 7 (296), ч. 1. С. 6–14. URL: <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/375?show=full> (дата звернення: 10.06.2025).
2. Артюшенко О. М. Патріотизм – це феномен чи самосвідомість нації? *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2018. Вип. 1 (11). С. 13–18. URL : http://journals.stu.cn.ua/problemu_sotsialnoyi_roboty/article/view/133513 (дата звернення: 20.05.2025).
3. Васильєва С. А. Дії педагогів у процесі оцінки цифрового освітнього контенту. *Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України: стратегії і завдання : зб. тез методол. Семінару (6 квіт. 2023 р., Київ). Івано-Франківськ : НАІР, 2023. С. 53–58. [548 с.]*. URL : <https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/Zb.-tez.-metod.-sem.-06.04.2023.pdf> (дата звернення: 10.06.2025).
4. *Військово-патріотичне виховання дітей та учнівської молоді в системі освіти України: стратегічні напрями / за ред. І. Д. Бега, Р. В. Малиношевського. Івано-Франківськ : НАІР, 2023. 65 с.* URL: <https://lib.iitta.gov.ua/736802/> (дата звернення: 10.06.2025).
5. Волошина Н. М., Пампуха І. В. Порівняльний аналіз понять «патріотизм» і «націоналізм» в Україні. *Наук. вісн. Кременецької обл. гуманітар.-пед. акад. ім. Тараса Шевченка / [гол. редкол. А. М. Ломакович]*.

Кременець, 2015. Вип. 5. С. 122–129. URL: <http://journals.kogpa.te.ua/index.php/pedagogy/issue/view/6/6> (дата звернення: 10.06.2025).

6. Гаврилюк А. Національно-патріотичне виховання українського студентства як пріоритет державної політики. *Україна патріотична*. 2017. С. 29–43. URL: <https://lib.knukim.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Ukraine-patriotichna.pdf> (дата звернення: 09.06.2025).

7. Гапченко О. В. Патріотизм вище за віру. Формування ідеалу людини в українській свідомості (друга половина XVI – перша половина XVII ст.). *Гілея*. 2016. Вип. 115 (12). С. 114–118. URL: <http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=139> (дата звернення: 10.06.2025).

8. Горбань О. В. Вітчизняна інтелігенція як ідеолог національного патріотизму Формування патріотичної та громадянської свідомості учнів: теорія і практика : монографія / О. С. Александрова, Ф. Л. Левітас, О. О. Салата, О. М. Шепетяк, О. Є. Матвійчук, Н. Р. Петрошук та ін. ; [за заг. ред. Ф. Л. Левітаса; наук. ред. О. С. Александрової, О. О. Салати]. Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. С. 33–47. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/185262906.pdf> (дата звернення: 11.06.2025).

9. Дзвінчук Д. І. Національна самосвідомість як чинник ефективного державотворення та модернізації політичної системи. *Гуманітар. вісн. Запорізької держ. інж. академії*. 2015. Вип. 63. С. 99–107. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jsui/handle/12345/740> (дата звернення: 12.06.2025).

10. Дзьобань О. П., Александрова О. С. Патріотизм як соціокультурний феномен. *Формування патріотичної та громадянської свідомості учнів: теорія і практика : монографія / О. С. Александрова, Ф. Л. Левітас, О. О. Салата, О. М. Шепетяк, О. Є. Матвійчук, Н. Р. Петрошук та ін. ; [за заг. ред. Ф. Л. Левітаса ; наук. ред. О. С. Александрової, О. О. Салати]. Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. С. 5–32. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/185262906.pdf> (дата звернення: 10.06.2025).*

11. Дрозд О., Кубіцький С. Пріоритетні напрями вдосконалення управління національно-патріотичним вихованням у закладі загальної середньої освіти. *Collection of Scientific Papers «SCIENTIA»* (March 7, 2025; Stockholm, Sweden), URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/2510> (дата звернення: 10.06.2025).

12. Жовтянська В. В. Психологічні детермінанти амбівалентних проявів націоналізму та патріотизму *Психологічні науки: проблеми і здобутки*. 2016. Вип. 9. С. 72–87. URL: <https://www.academia.edu/https://www.academia.edu/85851495/> (дата звернення: 10.06.2025).

13. *Інформаційне забезпечення національно-патріотичного виховання в контексті цифрової трансформації освіти, педагогіки і психології*: зб. матеріалів (тез доп.) Всеукр. наук.-практ. семінару відділу наук. інформ.-аналіт. супроводу освіти ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського/ [редкол. О. П. Лучанінова (голова), Я. В. Пилипчук, С. С. Рашидова, Т. І. Годецька, Ю. А. Кравченко, Г. В. Міськов, О. В. Углова]; ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Вінниця : Твори, 2025. 171 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/745553> (дата звернення: 02.06.2025).

14. *Інформаційне забезпечення національно-патріотичного виховання: психолого-педагогічний аспект: бібліогр. огляд (част. 1) / упоряд.: О. П. Лучанінова; бібліогр. ред. О. В. Углова НАПН України. Віртуальний читальний зал освітянина ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського [Інформаційне забезпечення національно-патріотичного виховання (онлайн-проект)]. Київ, 2024. 30 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/745553/> (дата звернення: 06.07.2025).*

15. *Інформаційно-аналітичний супровід розвитку громадянської компетентності педагогів для роботи в інклюзивному освітньому середовищі: бібліогр. огляд (част. 1) / упоряд. С. С. Рашидова. Віртуальний читальний зал освітянина. Освіта і наука в умовах війни (онлайн-проект); ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського [офіц. сайт]. Київ, 2025. 23 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/745028/> (дата звернення: 06.07.2025).*

16. Калита Н., Пантюк М. Національно-патріотичне виховання учнів початкової школи *Молодь і ринок*. 2021. Вип. 10 (196). С. 19–24. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2021.248333>.

17. Кіпенський А. В., Перевалова Л. В., Яценко О. М. Якою має бути українська національна ідея? *Вісн. Нац. техн. ун-ту «ХПИ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства*. 2017. Вип. 52 (1273). С. 16–28. DOI: <https://doi.org/10.20998/2227-6890.2017.52.01> (дата звернення: 10.06.2025).

18. Кондратюк К. С. Проблема національного виховання учнівської молоді у педагогічних дослідженнях класиків української педагогіки *Інноватика у вихованні*. 2015. Вип. 1. С. 229–235. URL: <https://ojs.itup.com.ua/index.php/iuu/issue/view/6/6> (дата звернення: 10.06.2025).

19. Кривда В. Національно-патріотичне виховання як складова професійної компетентності майбутніх вихователів. *Вісн. науки та освіти*. 2023. Вип. 5 (11). С. 593–594. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-5\(11\)-587-598](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-5(11)-587-598).

20. Лісовець О. В. Національно-патріотичне виховання з основами народознавства : навч. посіб. для здобувачів вищої освіти за спеціальність 012 Дошкільна освіта. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2022. 111 с. URL: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/handle/123456789/2781> (дата звернення: 14.06.2025).

21. Лільо Г. Концепт патріотизм у системі бінарних концептів свій/чужий в українському соціокомунікативному дискурсі 2014–2016 років *Вісн. Львів. ун-ту. Серія: Журналістика*. 2016. Вип. 41. С. 172–181. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/journalism/issue/archive> (дата звернення: 10.06.2025).

22. Лучанінова О. П. Патріотизм як духовно-моральна цінність особистості у світлі двох воєн ХХІ століття. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2024. Вип. 2 (109). С. 108–118. URL: https://journals.snu.edu.ua/index.php/DOMTP_SNU/article/view/8 (дата звернення: 10.06.2025).

23. Ляпунова В., Негрій О., Фесенко О. Національно-патріотичне виховання дітей дошкільного віку засобами українського музичного мистецтва. 2024. Вип. 1 (10). *Наук. журнал Хортицької нац. академії*. DOI: <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2024-10-2>.

24. Михальченко Н. В. Детермінанти розвитку патріотичної рефлексії молодшого школяра. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. 7. Вип. 38. С. 309–318. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v7/i38/28.pdf> (дата звернення: 10.06.2025).

25. Мокан В. Чому держава повинна унормувати сферу національно-патріотичного виховання. *Українська правда*. 14 груд. 2021 р. URL: <https://www.prawda.com.ua/columns/2021/12/14/7317302/> (дата звернення: 16.06.2025).

26. Музиченко І. В. Проблема співвідношення «етнічна свідомість» та «національна свідомість». *Педагогіка і психологія. Вісн. НАПН України*. 2016. Вип. 4. С. 55–60. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/18188> (дата звернення: 10.06.2025).

27. *Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України: стратегії і завдання*. зб. тез методолог. семінару (6 квіт. 2023 р., Київ.). Івано-Франківськ: НАІР, 2023. 548 с. URL: <https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/Zb.-tez.-metod.-sem.-06.04.2023.pdf> (дата звернення: 14.06.2025).

28. Петровська І. Р. Громадянська ідентичність: теоретико-методологічні основи соціально-психологічного аналізу. *Психологія і особистість*. 2017. Вип. 1 (11). С. 53–63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psios_2017_1_6 (дата звернення: 10.06.2025).

29. Петрочко Ж., Криченко В. Патріотизм: сутність і значення. *Україна патріотична*. 2017. С. 7–11. URL: <https://lib.knukim.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Ukraine-patriotichna.pdf> (дата звернення: 10.06.2025).

30. Петрочко Ж. Нове осмислення патріотизму та шляхи його формування у викликах часу. *Україна патріотична*. 2017. С. 11–23. URL: <https://lib.knukim.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Ukraine-patriotichna.pdf> (дата звернення: 10.06.2025).

31. Петрочко Ж. В. Національні цінності як сучасний державницько-суспільний пріоритет *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2017. Вип. 20, кн. 2. С. 146–158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2017_21%282%29_15 (дата звернення: 10.06.2025).

32. Полюхович М. І. Проблема формування національної самосвідомості учнів молодшого шкільного віку в науковому дискурсі *Інноватика у вихованні*. 2015. Вип. 1. С. 265–274. URL: <https://ojs.itup.com.ua/index.php/iiu/issue/view/6> (дата звернення: 12.06.2025).

33. *Постанова «Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 30 червня 2021 р. № 673, Київ*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 08.06.2025).

34. Розумний М. М. Виклики національного самовизначення : монографія. НІСД, 2016. 196 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013705> (дата звернення: 10.06.2025).

35. Рашидов С. Ф. Проблема виховання патріотизму в поліетнічному суспільстві. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2015.

Вип. 5 (68). С. 97–106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2015_5_12 (дата звернення: 10.06.2025).

36. Салата О. О. Виховання патріотизму в умовах нових суспільно-політичних реалій. *Формування патріотичної та громадянської свідомості учнів: теорія і практика* : монографія / авт. кол.: О. С. Александрова, Ф. Л. Левітас, О. О. Салата, О. М. Шепетяк, О. Є. Матвійчук, Н. Р. Петрошук та ін. ; [за заг. ред. Ф. Л. Левітаса; наук. ред. О. С. Александрової, О. О. Салати]. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. 172 с. С. 58–66. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/185262906.pdf> (дата звернення: 10.06.2025).

37. Стрілько В. В. Українське національне патріотичне виховання молоді – головна складова розвитку державності. *Вісн. Запорізь. нац. ун-ту. Пед. науки*. 2015. Вип. 1 (24). С. 39–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_ped_2015_1_9 (дата звернення: 10.06.2025).

38. Філімонова Т. В. Національно-патріотичне виховання особистості: педагогічний аспект *Наук. зап. Бердянського держ. пед. ун-ту. Пед. науки*. 2016. Вип. 2. С. 43–48. URL: <https://pedagogy.bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/11.pdf> (дата звернення: 10.06.2025).

39. Філіпчук Г. Г. Національна ідентичність: культурно-освітній вимір : монографія. Чернівці : Друк Арт. 2016. 304 с. URL: http://library.kpi.kharkov.ua/files/new_postupleniya/nacide.pdf (дата звернення: 10.06.2025).

40. Формування патріотичної та громадянської свідомості учнів: теорія і практика : монографія / авт. кол.: О. С. Александрова, Ф. Л. Левітас, О. О. Салата, О. М. Шепетяк, О. Є. Матвійчук, Н. Р. Петрошук та ін. ; [за заг. ред. Ф. Л. Левітаса; наук. ред. О. С. Александрової, О. О. Салати]. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. 172 с. URL : <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/> (дата звернення: 11.06.2025).

41. Хамська Н., Полянська К., Ковальчук Ю. Патріотичне виховання студентської молоді в умовах воєнного стану. *Наук. зап. Вінницького держ. пед. ун-ту імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. 2023. Вип. 75. С. 56–62. DOI: <https://doi.org/10.31652/2415-7872-2023-75-56-62>.